

ŞEYBÂN b. SELEME

(شيبان بن سلمة)

(ö. II. [VIII.] yüzyılın ortaları [?])

Hâricî fırkalarından
Seâlibe'ye bağlı
Şeybâniyye'nin kurucusu
(bk. SEÂLIBE).

ŞEYBÂNÎ, Ebû Amr

(bk. EBÛ AMR eş-ŞEYBÂNÎ).

ŞEYBÂNÎ, Ebû Bekir

(bk. İBN EBÛ ÂSİM).

ŞEYBÂNÎ, Ebû Nasr

(أبو نصر الشيباني)

(ö. 1308/1891)

Kaçarlar devri Fars şairi.

1241 (1825-26) yılında Kâşân'da doğdu. Adı Fethullah'tır. Soyü Arap kabilelerinden Benî Şeybân'a dayanır. Cebelîâmîl bölgesinde yaşayan ataları Nâdir Şah zamanında veya ondan biraz önce İran'a göç etmiştir. "Şeybânî" mahlasını kullanması da bundan dolayıdır. Dedesi Emîr Muhammed Hüseyin Han, Kaçarlar hânedanının kurucusu Ağa Muhammed Şah zamanında (1786-1797) Netanz, Kâşân, Cevşikân ve Kum'da valilik yapmış önemli bir devlet adamıydı. Babası Muhammed Kâzım Han da Kaçar Muhammed Şah devrinde (1834-1848) müstevfîlik yapmış, Kâşân ve Hemedan'ın malî yönetimi ona verilmişti. Şeybânî, gençlik döneminde Muhammed Şah'ın hizmetinde iken veliht Nâsırüddin Mirza'nın nedimi oldu, Muhammed Şah ve onun şehzadeleri için yazdığı kasideleriyle tanındı. Ancak Nâsırüddin Şah tahta çıktığında (1848) onu çekemeyenler tarafından saraydan uzaklaştırıldı. Hemedan, Kirman ve diğer bazı şehirleri dolaştı; birçok âlim, şeyh ve şairin sohbetinde bulundu; tasavvufa intisap etti ve nihayet Horasan'a gitti.

Kaçarlar'ın Horasan valisi Hüsâmüssaltana Murad Mirza'nın kumandasındaki ordu 1272 (1856) yılında Herat'ı muhasara ettiğinde Şeybânî de Türbe-i Câm ordusunda Muzafferüddeve Paşa Han'ın maiyetinde idi; şehrin alınışını bildiren manzum fetihnâme'yi o yazdı (şiirin bir kısmı için bk. Ahmed Dîvân Bîğî, II, 932-935; Ri-

zâ Kulî Han Hidâyet, II/2, s. 728-729). Fetihnâmesini beğenen Hüsâmüssaltana Şeybânî'yi özel mektuplarının münşiliğine getirdi ve ondan elçi olarak faydalandı. Şeybânî bu vesileyle Herat bölgesindeki yöneticilerle yakınlık kurdu. Afgan Emîri Dost Muhammed'in kardeşi Muhammed A'zam Han'ın oğlu Sultan Ahmed Han'ın sevgisini kazandı. Mezârîşerif, Belh ve Tohâristan'ı gezdi. Burada yine kendisini çekemeyenlerin töhmetinden kurtulamadı, İngiliz dostu ve casusu olmakla suçlandı. Halbuki İngilizler derviş görüntüsüyle onu İran casusu sanmıştı. İran ordusu Herat'ı terkedince Şeybânî Belh'e gitti. Daha sonra Tahran'a döndüyse de kendisine yönelik muhalefet sebebiyle oradan ayrılıp Kâşân'a geçti ve burada bir medrese ile imaret yaptırarak uzlete çekildi. Ancak bu durum uzun sürmedi. Benî Hâlid kabilesinin zulümlerinden şikâyet etmek üzere Tahran'a gitti. Sadrazam Mirza Ali Asgar Han Emînüsaltana ve diğer devlet ileri gelenlerinin hizmetinde çalıştı. Onlar adına eserler kaleme aldı ve kasideler yazdı. Uğradığı haksızlığın önlenmesi için ferman çıkarttıysa da Kâşân'a döndüğünde bütün mal ve mülküne el konulduğunu gördü, zor ve sıkıntılı bir dönem yaşadı. Ömrünün sonlarında tekrar yerleştiği Tahran'da 20 Receb 1308 (1 Mart 1891) tarihinde vefat etti.

Ebû Nasr Şeybânî şiirleri yanında neşirde de başarılı olmuştur. 1273'te (1856-57) yazdığı *Maqâlât-ı Ebû Nasr Şeybânî* adlı eseri bir otobiyografi özelliği taşır. Devrinde sebk-i Hindî üslûbuna şiddetle karşı çıkan önemli şairlerden olan Şeybânî'nin çektiği sıkıntılar ve uğradığı haksızlıklar yüzünden şiirlerinde şikâyetleri ağır basar. Ayrıca çağdaş şairlerden farklı olarak dönemin sosyal ve siyasal yapısını, yöneticileri açıkça eleştirmesi bakımından dikkat çeker. Bu sebeple Kaçarlar dönemi tezkirelerinde şiirlerine yer verilmez. İsmâil Nasîrî Karacadâğî, Şeybânî'nin *Derc-i Dürer* (Tahran 1300, taşbaskı), *Feth u Zaffer*, *Genc-i Güher*, *Mes'ûdnâme*, *Teng-i Şekker*, *Zübdetü'l-âşâr*, *Şerefü'l-mülûk*, *Kâmrâniyye*, *Hiğâb-ı Ferağ*, *Fevâkihu's-seher*, *Cevâhir-i Mağzûn*, *Le'âlî-i Mekkûn*, *Neşâyih-i Manzûme* ve *Yûsufiyye* gibi şiir mecmualarındaki kaside, gazel, rubâî, kıta ve dû-beyitten oluşan şiirlerinden yaptığı seçmeleri bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır (*Müntehab ez Mecmû'a-i Beyânât-ı Şeybânî*, İstanbul 1308). Şeybânî'nin divanı Ahmed Keremî tarafından neşredilmiş (Tahran 1371 hş.), Nâsır Âmilî de şiirlerinden bir

seçme yaparak yayımlamıştır (*Ber Güzide-i Eş'âr-ı Ebû Nasr Fethullâh Hân Şeybânî be-İntihâb-ı Serâyende*, Tahran 1385 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, III, 405-408; Rypka, *HIL*, s. 346; Bânû Nusret Tecrübekâr, *Sebk-i Şi'ri der 'Asr-ı Kâcâriyye*, Tahran 1350 hş., s. 57, 63, 118-123; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 2065; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 2535 şş., I, 133-144; Mirzâ M. Ali Muallim Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan 1362, IV, 1180-1181; Ahmed Dîvân Bîğî Şîrâzî, *Hadîkatü's-su'arâ'* (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran 1365 hş., II, 928-936; Rizâ Kulî Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşahâ'* (nşr. Müzâahir Musaffâ), Tahran 1382, II/2, s. 697-757; Kâsım Ganî, "Fethullâh Hân Şeybânî", *Âyende*, III, Tahran 1323 hş./1944, s. 30-34; Munibur Rahman, "Şhaybânî, Abû Nasr Fath Allâh *Khân*", *EI²* (İng.), IX, 395-396. RIZA KURTULUŞ

ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan

(محمد بن الحسن الشيباني)

Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî
(ö. 189/805)

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehid.

132 (749-50) yılında Vâsît'ta dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda 131 veya 135 (752-53) yılında doğduğu söylenmektedir. Ailesi Abbâsî hilâfetinin kurulması üzerine Vâsît'ı terkedip Kûfe'ye yerleşmiş ve Şeybânî burada yetişmiştir. On dört yaşından itibaren dört yıl Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinde bulunan Şeybânî, hocasının vefatından sonra onun fikhî görüşlerini ve yöntemini başta Ebû Yûsuf olmak üzere talebelerinden öğrenmeye devam etti (*Serahsî, el-Uşûl*, I, 378-379). Ayrıca Kûfe'deki hadisçilerin ve diğer âlimlerin ders halkalarına katılarak onlardan ilim tahsil etti (*Hatîb*, II, 172). Kûfe'deki öğrenimini tamamlayınca hadis konusunda derinleşmek için gittiği Medine'de üç yıl aşkın bir süre kaldı ve İmam Mâlik'ten *el-Muvaţta'* diledi. Ardından Mekke'de Süfyân b. Uyeyne'den, Dimaşk'ta Evzâî'den, Horasan'da Abdullah b. Mübârek'ten ve Basra'da çeşitli âlimlerden ders aldı. İlim yolculukları sona erdiğinde Bağdat'a yerleşti. Şöhretini duyanlar ondan hadis ve fikhî dersleri almaya başladı. İlmî birikimi ve anlatım gücüyle dikkatleri üzerine çekti, Bağdatlılar tarafından Ebû Yûsuf'a tercih edilmeye başlandı ve onun vefatının ardından ehl-i rey'in lideri konumuna yükseldi. Şeybânî'den ders alanlar arasında Şuayb b. Süleyman el-Keysânî, Ebû Süleyman el-

Cûzcânî, Ebû Hafs el-Kebîr, Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, İsâ b. Ebân, İbn Semâa, İsmâil b. Tevbe el-Kazvîni, İmam Şâfiî ve Mâlikî fikhinin tedvininde önemli yere sahip olan Esed b. Furât bulunmaktadır.

Şeybânî'nin yaşadığı dönemde Abbâsî halifelerinden Ebû'l-Abbas es-Seffâh, Mansûr, Mehdi-Billâh, Hâdî-İlelhak ve Hârûnürreşid iktidarda bulunmakla birlikte kaynaklarda onun sadece Hârûnürreşid ile ilişkisinden söz edilmekte ve bunun da Ebû Yûsuf'un tavsiyesiyle başladığı belirtilmektedir. Hârûnürreşid, Şeybânî'yi yine Ebû Yûsuf'un tavsiyesiyle Abbâsî halifelerinin yazlık başşehri Rakka kadılığına tayin etti. Şeybânî bu esnada ilmî çalışmalarına ara vermeyip *er-Rakkiyyât* ve *es-Sece-dât* adlı iki eser yazdı (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1424, 1669). Hârûnürreşid, Zeydî imamı Yahyâ b. Abdullah'ın 176 (792) yılındaki isyanından dolayı onunla istişare ettiğinde (Taberî, IV, 631) Ali evlâdı taraftarı olduğu izlenimi uyandırdığı için halifenin güvenini kaybetti, 187'de (803) kadılık görevinden azledilerek fetva vermesi yasaklandı ve eserlerinde isyana sürükleyen görüşlerin bulunup bulunmadığı kontrol edildi. Ardından Hârûnürreşid, bu olayda kendisinin kusurlu olduğunu anlayıp Şeybânî ile temasını sürdürdü ve Ebû Yûsuf vefat edince onu başkadılığa getirdi. Şeybânî hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. 189 (805) yılında Hârûnürreşid'in refakatinde gittiği Rey'de vefat etti ve oraya defnedildi. Bazı kaynaklarda 187'de (803) öldüğü belirtilmektedir.

İlmî Şahsiyeti. Ebû Yûsuf gibi Şeybânî'nin de ictihaddaki derecesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte onun mutlak müctehid seviyesinde olduğu görüşü daha kuvvetli kabul edilmektedir. **A) İctihad Anlayışı.** Şeybânî, ictihadın muteber sayılabilmesi için mutlaka sağlam bir dayanağının bulunması gerektiğini düşündüğünden galip olmayan zanla görüş belirtmeye karşı çıkar (*el-Hücce*, IV, 94-97). Ona göre her müctehidin ictihadı değerlidir ve müctehid kendi ictihadıyla bağlıdır; ancak müctehid ictihadında yanılabilir; ictihadî hüküm nas gibi olmayıp müctehid başka delillerle karşılaşınca ictihadını değiştirebilir (*el-Câmi'u'l-kebir*, s. 12). Şeybânî'nin eserlerinde geçen "kişinin kendisiyle Allah arasında" ifadesi (*el-Aşl*, II, 33, 49, 67), onun zihninde daha sonra oluşan tabirle kazâen ve diyâneten ayırımının bulunduğunu göstermektedir (*el-Hücce*, III, 333-334). Ortaya koyduğu ictihadlarla kendisi de hukukta tek bir uygulamanın her zamanda ve her yerde geçerli sayılmadı-

ğını, kesin naslara dayanmayan bazı uygulamaların sosyal şartların değişmesi ve zaruret karşısında değişikliğe uğrayabileceğini kabul ettiğini göstermiştir (*el-Âşâr*, nşr. M. Abdurrahman Gazanfer, s. 362).

B) Dayandığı Kaynaklar. **1. Kitap.** Özellikle re'y ile bilinmeyecek konularda fikhî hükümleri delillendirirken yer yer Kur'an âyetlerine atıfta bulunan Şeybânî'nin önce Kur'an'ı, ardından sünneti zikretmesi (*el-Hücce*, II, 179-180) Kur'an'ı birinci kaynak saydığını göstermektedir. **2. Sünnet.** Açık biçimde ifade etmemekle birlikte ortaya koyduğu fikhî çözümlerden Şeybânî'nin sünnetin temel işlevinin kitabın mücmelini açıklama, âmminin tahsis etme ve hükmü üzerine ziyade getirme gibi yollarla kitabı açıklama (beyan) olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır (*a.g.e.*, II, 366-367; Mâlik b. Enes, s. 220-221). Meselâ sünnete dayanarak namazda kişinin kendisi duyacak kadar gülmesinin hem namazı hem abdesti bozacağı hükmünün benimsemiştir (*el-Aşl*, I, 166). Bazılarınca, sünnetin ibtidâen hüküm koymasına kapsamında sayılan bu gibi örneklerin sünnetin kitabın hükmüne ziyade getirmesi olarak nitelenmesi daha isabetlidir; çünkü abdesti bozan şeylere Kur'an'da işaret edilmiş (en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/6), sünnet ise bunlara ziyade getirmiştir. Prensipite sünnetin teşriî değerini kabul eden, ibadetlerle ilgili konularda daha yoğun olmak üzere fikhî çözümlerinde sünnete çokça atıfta bulunan Şeybânî, Hz. Peygamber'in başka bir beyanına dayanarak veya Kur'an'dan ilham alarak bazı uygulamalarının onun şahsına özel sayar ve bunlarla amel edilemeyeceğini söyler (*el-Âşâr*, nşr. M. Abdurrahman Gazanfer, s. 196; Mâlik b. Enes, s. 106-107). **3. İcmâ.** Şeybânî, âlimlerin bir meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine varmalarını bağlayıcı bir delil kabul eder ve icmâ deliller hiyerarşisinde sünnetten sonra yer verir. Eserlerinde icmâ atıfta bulunurken çok defa icmâ edenleri belirtip herkesin, sahâbenin, tâbiinin, Kûfe ehlinin, Irak ve Medine ehlinin icmâından bahseder, bazan da icmâî kimlerin icmâ olduğunu söylemeden mutlak şekilde kullanır. Şeybânî'nin sahâbe dışındakilerin icmâından da bahsetmesi, icmâ sadece sahâbe dönemine has görmeyip ileriki dönemlerde de meydana gelebileceği görüşünü benimsemiş olduğunu göstermektedir (*el-Hücce*, II, 313; Mâlik b. Enes, s. 86). **4. Önceki Şeriatlar.** Kur'an'da zikredilen geçmiş şeriatlara (şer'u men kablênâ) ait hükümlerin dikkate alınması gerektiği görüşünde olan Şeybânî, ri-

vayetlerde geçen bu şeriatlara ait hükümlere -ibtidâen hüküm kaynağı saymasa da belli bir değer atfeder (*el-Hücce*, III, 375; IV, 321). **5. Sahâbî Sözü.** Şeybânî'nin fikhî çözümlerinde dayandığı kaynaklardan biri de sahâbî kavlidir (*a.g.e.*, II, 568, 621-622). Sahâbenin ittifakını bağlayıcı gören Şeybânî ihtilâf etmeleri durumunda bu görüşlerden birini tercih eder, tamamen onların kavilleri dışına çıkmaz. Kendisine ulaşan farklı sahâbî sözleri arasında tercihte bulunurken sahâbîlerin ilimdeki derecelerini, sahâbî kavlinin naslara ve müslümanların çoğunluğunun kabulüne uygunluğunu ve özellikle ibadetle ilgili konularda ihtiyat prensibine uymasını dikkate alır; bazan tercih yaparken birden fazla ölçütü göz önünde bulundurur. Tebeu't-tâbiinden olan Şeybânî zaman zaman tâbiinin hukukî çözümlerine de atıfta bulunmuştur (*el-Aşl*, II, 154-155). Şeybânî tâbiin büyüklerinden en çok, içerisinde yer aldığı ekolün önde gelen fakihlerinden olan İbrâhim en-Neha'iy referans göstermiştir. **6. Örf.** Özellikle hakkında nas bulunmayan konularda halkın uygulamalarını dikkate alan Şeybânî'nin eserlerinde dille ilgili olan yemin ve eman bahislerinde örf önemli bir yer verdiği görülmektedir (*a.g.e.*, III, 231, 243, 250, 348-349). Şeybânî şartların değişmesiyle örfün de değişebileceğini kabul eder ve fikhî çözümlerinde bunu dikkate alır (*a.g.e.*, III, 255). Bu da onun sosyal gerçeklere önem verdiğini göstermektedir (ayrıntılı bilgi için bk. Taş, s. 88-116).

C) Metodu. **1. Naslardan Hüküm Çıkarmada Dikkate Aldığı Prensipler.** Sadece hakkında açık nas bulunmayan konularda ictihada başvuran Şeybânî konuyla ilgili delâleti açık nas mevcutsa bu yola gitmez (*el-Hücce*, II, 195-196). Naslarda yer alan her emri vücûba, her nehyi de tahrîme hamletmez, bazı emirlerin tavsiye, bazı nehiylerin kerâhet ifade ettiği görüşündedir (*a.g.e.*, I, 281-283; Mâlik b. Enes, s. 138). Naslardaki mutlak ve âm lafızları mümkün oldukça itlâkını ve umumiliğini koruyarak ele alır (*el-Hücce*, II, 256-258; IV, 382-383). Şeybânî, bütün hukukî meselelerin nasların lafızıyla çözüme kavuşturulamayacağını farkındadır, bu sebeple naslardan hüküm çıkarmada akli prensiplere de yer vermiştir. Şeybânî, "Hakkında rivayet gelmeyen şeyin hakkında rivayet gelenler arasında ona benzeyene kıyas edilmesi gerekir" sözüyle (*a.g.e.*, I, 19, 45) kıyasa işaret etmiş, kıyasın dört rûknünü (makis aleyh, aslın hükmü, makis, illet) açıkça ifade etmese de bunları kıyası kul-

landığı fikhî çözümlerde gözetmiştir (a.g.e., II, 649-650). Kıyasa aykırı olan "eser"deki hükmü kıyasa dayanak yapmayan Şeybânî icmâ veya mezhep içi icmâ ile sabit olan hükmü (a.g.e., II, 313) makis aleyh yapar. İstihsan Hanefî usulcülerî tarafından "kıyası (yerleşik kuralı) terketme" anlamında kullanılmış olup, Şeybânî eser, sahâbî sözü, örf, kapalı kıyas, zaruret ve özellikle ibadetlerle ilgili konularda ihtiyat sebebiyle kıyası terk edip istihsana başvurmuştur. Şeybânî'nin fikhî çözümleri incelendiğinde zarar giderme ve yararlı olanı sağlama şeklinde özetlenebilecek olan nasların ortak amacını (hikmet) iki yönüyle dikkate aldığını gösteren pek çok örnekle karşılaşılabılır. Bu bağlamda önemli bir yere sahip olan zaruret ölçüsünü ölüm tehlikesi, kalıcı hastalığa yakalanmaktan korkulması ve dayanılmayacak derecede şiddetli acı şeklinde belirler. Mükrehin bazı tasarruflarını geçersiz sayması (el-Aşl, II, 182) fikhî çözümlerinde meşakkati dikkate alması gibi örnekler de bu anlayışın izlerini taşır. Bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını göz önüne aldığını, naslardaki bazı hükümleri insanların yararını gözeterek yorumladığını, bazı durumlarda kolaylık yönünü tercih ettiğini gösteren çözümler de onun yarar düşüncesine özel önem verdiğini ortaya koymaktadır. Bazı çözümlerinde Şeybânî'nin istihâb prensibini dikkate aldığı görülür (a.g.e., I, 119-120; el-Âşâr, nşr. M. Abdurrahman Gazanfer, s. 341). Şeybânî, özellikle ibadetle ilgili konularda yerine getirilmesi zorluğa yol açmaması kaydıyla ihtiyat prensibini esas almıştır (el-Aşl, III, 68-70).

2. Çelişen Rivayetler Arasında Tercih Kriterleri. Fikhî çözümlere kaynaklık edecek farklı rivayetlerin karşıt sonuçlar ortaya çıkarması durumunda Şeybânî'nin özellikle şu kriterlere göre tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır: Râvilerin ilmi ve çokluğu, nassın zâhirine daha uygun olma, sahâbî sözüyle desteklenme, yeni açıklama getirme, daha kolay çözüm içerme, ihtiyat prensibine uygun bulunma, daha sonraki tarihte vârit olma (neshetme konumunda bulunma) (el-Hücce, II, 754-758, 768-770; ayrıntılı bilgi için bk. Taş, s. 125-153).

D) Hanefî Mezhebindeki Yeri ve Mezhepteki Rolü. Ebû Hanîfe'nin ders halkasında sağladığı serbest tartışma ortamı, ortak temel prensipleri benimseyen müctehid öğrencilerinin görüşlerini açık biçimde ifade etmesine imkân vermiş, neticede Hanefî mezhebinin temel görüşleri kolektif bir çalışmanın ürünü olarak ortaya

çıkmıştır. Ebû Hanîfe'den sonra mezhebe en çok katkısı bulunan Ebû Yûsuf ve Şeybânî gerek kendi aralarında gerekse Ebû Hanîfe ile birçok meselede görüş ayrılığına düşmekle birlikte Şeybânî bu konuda genel bir değerlendirmede bulunmadığı gibi çoğu zaman ihtilâf sebeplerini mesele düzeyinde de açıklamamıştır. Üçünün ihtilâf ettiği fer'î meseleler incelendiğinde görüş ayrılıklarının önemli kısmının meseleye farklı açılardan bakma, hadislerin kabulünde farklı kriterler benimseme, rivayetleri farklı şekilde yorumlama, farklı sahâbî veya tâbîi kavliyle desteklenen görüşleri esas alma ve örf öncelik verme gibi sebeplerden kaynaklandığı görülmektedir. Şeybânî'nin Hanefî mezhebine katkıları şu şekilde özetlenebilir: Şeybânî ekolün görüşlerini nakledip kaydetmiştir. Ebû Hanîfe'nin ders halkasında meseleler ele alınıp tartışılıyor, fakat düzenli biçimde kayıt altına alınmıyordu. Kendi görüşleri yanında Ebû Hanîfe'den ve onun diğer talebelerinden öğrendiklerini yazarak mezhebin fikhî görüşlerini bir bütün halinde tasnif edip sonraki nesillere aktaran ilk kişi Şeybânî'dir. Mezhep âlimleri de bu konuda onun eserlerini esas kabul etmiştir. Fıkıh ilminin gelişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan fikhî konuların kitab, bab ve fasıllara ayrılarak yazılması, ekolün görüşlerinin orijinal bir metoda göre kayıt altına alınıp belli bir sisteme oturtulması hususunda da Şeybânî öncü konumundadır. Şeybânî'nin eserleri, Hanefî mezhebinin meydana getiren ortak birikimde onun da önemli bir paya sahip olduğunu ve farklı ictihadlarıyla ekolün görüşlerinin zenginleşmesine ciddi katkılar sağladığını gösteren örneklerle doludur. Onun zamanında biri kendisinin de içinde yer aldığı Kûfe merkezli Irak ekolü, diğeri Medine merkezli Hicaz ekolü revaçta olduğundan ilmî rekabet esasen bu iki ekol arasında cereyan etmiştir. Şeybânî, el-Muvaţta³ rivayetinde ve özellikle el-Hücce'de iki tarafın ihtilâfa düştüğü konuları mukayeseli biçimde ele alarak kendi ekolünün görüşlerini savunmuştur. Bu çerçevede sıkça Medine ehlini başta kendilerinin rivayet ettikleri olmak üzere hadislere uymamakla ve görüşlerinde çelişkiye düşmekle itham ederken bir yandan kendilerinin hadisleri terketmediklerini vurgulamak, diğeri yandan da ictihadda tutarlılığa büyük önem verdiklerine dikkat çekmek istemiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Taş, s. 154-183).

Eserleri. A) Fıkıh. 1. el-Aşl*. el-Meb-sûl olarak da bilinir. Şeybânî'nin Bağdat'a

taşınmadan önce Kûfe'de iken imlâ ettiği bu eser birçok öğrencisi tarafından rivayet edilmiştir. Şeybânî'nin en hacimli ve önemli eseri sayılan, bir anlamda diğer eserlerinin ve özellikle zâhirü'r-rivâye olanların temelini oluşturan, bazı yerlerinde soru-cevap üslûbu kullanılan eserin tamamına yakın kısmını içeren nüshaları günümüze ulaşmıştır. el-Aşl'ın "Kitâbü'l-büyü" kısmı Şefik Şehâte tarafından bir cilt (Kahire 1954), bir bölümü de Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından dört cilt (Haydarâbâd 1969-1973) halinde neşredilmiştir. Daha sonra iki çalışma birleştirilip hepsi Efgânî'ye nisbet edilerek tekrar yayımlanmıştır (I-V, Beyrut 1410/1990). Eserin tamamını Mehmet Boynukalın tahkik etmiş olup henüz yayımlanmamıştır. **2. el-Câmî'u's-şâğîr*.** Şeybânî, el-Aşl'ı yazdıktan sonra Ebû Yûsuf'un kendisinden öğrendiği Ebû Hanîfe'ye ait görüşleri ihtiva eden bir eser yazmasını istemesi üzerine kaleme alınmıştır. Ebû Hanîfe'nin görüşlerini "Muhammed an Ya'kûb an Ebî Hanîfe" şeklinde aktaran Şeybânî birçok yerde kendisinin ve Ebû Yûsuf'un görüşlerini de belirtmektedir. Eserde hemen hiç delil zikredilmemiştir. el-Câmî'u's-şâğîr'in muhtelif baskıları yapılmıştır (Abdülhay el-Leknevî, en-Nâfi'u'l-kebir içinde, Leknev 1291; Bulak 1302; Beyrut 1406/1986). **3. el-Câmî'u'l-kebir*.** el-Câmî'u's-şâğîr'den sonra telif ettiği daha hacimli bu eserde Şeybânî rivayet üslûbuna başvurmaksızın doğrudan meseleleri ele almakta, başta yemin olmak üzere sözlü tasarruflarla ilgili konuları incelerken yaptığı dil ağırlıklı yorumlarla dilde de üstat olduğunu ortaya koymaktadır (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarâbâd-Kahire 1356, 1399). **4. ez-Ziyâdât*.** Ziyâdâtü'z-Ziyâdât. el-Câmî'u'l-kebir'den sonra telif edilen küçük hacimli bu iki eserin çeşitli kütüphanelerde yazmaları mevcuttur (Sezgin, I, 422-423). Şemsüleimme es-Serahsî ve Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'nin Ziyâdâtü'z-Ziyâdât şerhlerini tahkik edip yayımlayan Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, her iki şerh içinde yer alan metni tesbit etmeye çalışarak parantez içerisinde göstermiştir (Serahsî, en-Nüket [nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî], Lahor 1981; Attâbî, Şerhu Ziyâdâtü'z-Ziyâdât [Serahsî, en-Nüket içinde]). **5. es-Siyerü's-şâğîr.** Devletler hukukuyla ilgili olup el-Aşl'ın nüshaları içinde günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir (Kitâbü's-Siyer [nşr. Mecîd Had-dûrî], Beyrut 1975). **6. es-Siyerü'l-kebir*.** Şeybânî'nin en son telifidir. Devletler hukuku alanında yazılan ilk kapsamlı eser olup fikhî tahliller bakımından el-Aşl'dan

daha ileri düzeydedir. Aslı günümüze ulaşmayan bu eser Serahsî'nin farklı baskıları bulunan *Şerhu's-Siyeril-kebir*'i içinde yer almaktadır. 7. *el-Keysâniyyât*. Emâlî türünde olan bu eserde günlük hayatta karşılaşılabilecek muâmelâtlarla ilgili bazı meseleler ele alınmıştır ve sadece bir parçası zamanımıza kadar gelmiştir (*Cüz mine'el-emâlî*, nşr. Hâşim en-Nedvî v.dğr., Haydarâbâd 1360). 8. *el-Mehâric* fi'l-hiyel*. Bilindiği kadarıyla hiyel konusunda telif edilen ilk müstakil eserdir. Hiyel hakkında genel bir değerlendirme yapılmayıp meselelerin ele alınmasıyla yetinilen kitapta bazı muâmelât konuları yanında ağırlıklı biçimde yemin konusuna yer verilmesi o günkü toplumsal şartlarda bu hususta hileye başvurma ihtiyacının daha çok hissedildiğini göstermektedir. Şeybânî'ye atfedilerek basılan eserin onun telifi olup olmadığı tartışmalıdır. *el-Mehâric*'in Hâkim eş-Şehîd tarafından yapılan muhtasarını şerheden Serahsî (*el-Mebsût*, XXX, 209-244) bu tartışmaya dikkat çekmekle birlikte eserin Şeybânî'ye aidiyetini savunmuştur. Kitaptaki meselelerin çoğu Ebû Yûsuf'tan aktarılmış olsa da Şeybânî kendinden bazı ilâvelerde bulunduğundan eserin ona nisbet edilmesi bazı yazarlarca daha doğru görülmüştür. 9. *el-Kesb (el-İktisâb fi'r-rızki'l-müste'tâb)*. Şeybânî'nin telifine en son başladığı, kazanç konusunda bilinen ilk eser olup tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Günümüze ulaşan bölüm *el-Kesb*'in aslı olmayıp Serahsî'nin bunun üzerine yazdığı şerhtir ve *el-Mebsût*'ta "Kitâbü'l-Kesb" başlığı altında yer almaktadır (XXX, 244-287). Süheyl Zekkâr bunu *Risâletân fi'l-kesb* içinde neşretmiştir (Beyrut 1417/1997, s. 35-132). Serahsî'nin şerhiyle birlikte *el-Kesb*'in değişik baskıları yapılmıştır. 10. *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. Kaynaklarda eserin adı farklı şekillerde verilmektedir. Yazma nüshasında *el-Hucec fi'htilâfi ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Medîne* adının kayıtlı olduğu belirtilmektedir. İçerisindeki bir başlığın "Kitâbü'l-Ferâ'iz mine'l-hucec" diye geçmesi (IV, 191-254) bu adı teyit etmektedir. Eser *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne* adıyla basılmıştır. Medine'de üç yıldan fazla kalmış olan Şeybânî, bu esnada Mâlik'ten ve Medinelilerden hadis dinlemesinin yanı sıra onlarla ilmi tartışmalarda da bulunmuş ve bu tartışmalarını *el-Hücce*'de toplamıştır. Eserde genellikle önce konuyla ilgili olarak Ebû Hanîfe'nin ve Medine ehlinin görüşleri aktarılır, ardından iki tarafın delilleri ve gerekçeleri açıklanarak değerlendirilir. Yazılış amacına uygun biçimde

eserde çoğunlukla, ele alınan konuların sadece görüş ayrılığına düşülen yönlerine değinilir. Bu haliyle eser iki ekolün görüşlerinin karşılaştırılıp değerlendirilmesi anlamında mukayeseli fikhin ilk örneklerindedir. *el-Hücce*'nin büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır (nşr. Seyyid Mehdî Hasan el-Kilânî, I-IV, Haydarâbâd 1385-1390/1965-1971). 11. *Kitâbü'r-Rađâ'*. Şeybânî'ye aidiyetiyle ilgili tartışmaya işaret eden Serahsî eserin ona ait olduğu kanaatindedir (*el-Mebsût*, XXX, 287-309). Eser *el-Aşl*'in nüshaları içinde zamanımıza kadar gelmiştir. *İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı eseri Şeybânî'ye nisbet edenler bulunmakla birlikte onun, eseri Ebû Yûsuf'tan rivayet etmesi dışında hemen hiçbir katkısı olmadığından kendisine nisbet edilmesi doğru değildir.

B) Hadis. 1. el-Âşâr*. Şeybânî, Ebû Hanîfe'den duyduğu hadis ve rivayetleri bu kitapta kendi eklediği rivayet ve yorumlarla birlikte tasnif etmiştir. Ebû Hanîfe'den nakledilen rivayetlerin çoğunluğu Hammâd b. Ebû Süleyman kanalıyla Nehaî'den aktarılmıştır. Şeybânî, *el-Âşâr*'da yer alan meselelerin çoğunda Ebû Hanîfe ve Nehaî'nin görüşlerini benimsemiş, bazı meselelerde ise her ikisine muhalefet etmiştir. Akaid ve âdâb-ı muâşeretle ilgili az miktarda rivayetler bulunmakla birlikte eserde ağırlıklı olarak fikhî konulara dair rivayetler yer almaktadır. Eserin farklı baskıları vardır (Leknev 1883; nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarâbâd 1385/1965; Peşaver 1987). 2. *Muvaţta'ü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed*. İmam Mâlik'in yanında kaldığı sırada ondan *el-Muvaţta'*ı dinleyen Şeybânî'nin bu rivayeti, bazı Hicazlı ve Iraklılar'ın rivayetlerini ve çoğu zaman da kendi görüşünü eklediği için diğer *el-Muvaţta'* rivayetleri arasında önemli yere sahiptir. Şeybânî'nin eklediği rivayetlerin ekserisinin Mâlik'in görüşlerini destekleyen rivayetlere karşı re'y ehlinin görüşlerini destekleyen alternatif rivayetler olduğu dikkati çekmektedir ve bu haliyle mukayeseli fikhin konusunda tasnif edilmiş kitapların ilklerinden olma özelliğini taşımaktadır. Eser değişik yerlerde basılmıştır (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291; Leknev-Kazan 1909; nşr. Abdülvehhâb Abdüllâtîf, Kahire 1382/1962, 1399/1979).

Şeybânî'nin ilk altı eseri rivayet açısından kuvvetli bulunduğu için (şöhret veya tevâtür yoluyla geldiği için) "zâhirü'r-rivâye", muhtevası Hanefî fikhinin temelini teşkil ettiği için "mesâilü'l-usûl" veya "el-usûl" diye anılır (Taşköprizâde, s. 17). Diğer eserlerine şöhret veya tevâtür yoluyla rivayet

edilmediğini belirtmek üzere "gayrû zâhiri'r-rivâye", az kişi tarafından aktarıldığını (âhâd yoluyla) ifade etmek üzere "nâdirü'r-rivâye" denir. Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî, Şeybânî'nin ilk altı kitabındaki görüşleri derleyerek *el-Kâfi* adlı eseri kaleme almış (nüshaları günümüze ulaşmıştır), Şemsülemme es-Serahsî de bunu *el-Mebsût* adıyla şerhetmiştir. *el-Âkide* ismiyle Şeybânî'ye nisbet edilen yetmiş dokuz beyitlik metin (*Mecmû'u'l-mütûni'l-kebir*, Kahire 1958) incelendiğinde bu eserin Şeybânî'ye ait olmadığı görülmektedir (Şeybânî'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk. Taş, s. 26-87).

Şeybânî Hakkında Yapılan Bazı Çalışmalar: Iwan Dimitroff, "Abu Abdallâh Muhammed İbn Al-Hasan Asch-Schaibani und sein corpus juris al-ğâmi' as-sagir" (MSOS, XI [Berlin 1908], s. 60-206); M. Zâhid Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fi sireti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (Humus 1388/1969); Zafar İshaq Ansari, *The Early Development of Islamic Fiqh in Kufah with Special Reference to the Works of Abu Yusuf and Shaybani* (doktora tezi, 1966, McGill University, Montreal); *İslâm Medeniyeti* (Şeybânî Özel Sayısı, y. 2, sy. 20, İstanbul 1969); Muhammed ed-Desûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve eşeruhü fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Katar 1987); İzzüddin Hüseyin eş-Şeyh, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî muhad-dişen ve fakihen* (Beyrut 1413/1993); Ali Ahmed en-Nedvî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî nabîğâtü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk 1994); Sami Şahin, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (doktora tezi, 1999, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Mehmet Özşenel, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmâm Şeybânî* (doktora tezi, 1999, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı* (doktora tezi, 2003, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Âşâr* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1413/1993, I, 630-631; a.e. (nşr. M. Abdurrahman Gazanfer), Karaci 1310, s. 71, 196, 288, 326, 341, 350, 362; a.mlf., *el-Aşl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, I-V, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin giriş, I, 12-13; a.mlf., *el-Câmi'u'l-kebir* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1356, s. 11, 12, 45; a.mlf., *Cüz mine'el-Emâlî* (nşr. Hâşim en-Nedvî v.dğr.), Haydarâbâd 1360, s. 33, 71; a.mlf., *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne* (nşr. Seyyid Mehdî Ha-

san el-Kılânî), Haydarâbâd 1385-90/1965-71, I-IV, tür.yer.; a.mlf., *el-İktisâb* (nşr. Mahmûd Arnûs), Kahire 1357/1938, s. 14; a.mlf., *el-Kesb* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1980, s. 114, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 10; a.mlf., *el-Mehâric fi'l-hiyel*, Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 3, 86; a.mlf., *Muvaţta'ü Muhammed* (Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced* [nşr. Takıyyüddin en-Nedvî] içinde), Dimaşk 1991-92, II, 7-8, 538-541; III, 434-435; a.mlf., *es-Siyerü'l-kebir* (Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebir* [nşr. İsmâil eş-Şâfiî] içinde), Beyrut 1997, I-V, tür.yer.; a.e. (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, neşredenin girişi, I, 9-14; Mâlik b. Enes, *Muvaţta'ü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Kahire 1987, tür.yer.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 150-161; VII, 336-337; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1988, IV, 631, 674; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 83; III, 271; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1415/1994, s. 253-254, 259; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmü'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935, s. 191-192; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbarü Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 120-129; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâf*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 155, 174-175; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 172-176, 181; XIII, 334; Serahsî, *el-Mesûd*, I, 3, 238, 242; X, 2-144; XXX, 128-129, 167-287, 309; a.mlf., *Şerhu's-Siyerü'l-kebir* (nşr. İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut 1997, I, 3-4, 175; III, 25, 65, 108; a.mlf., *el-Uşûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), İstanbul 1990, I, 220, 378-379; İbn Halikân, *Vefeyât*, IV, 184-185; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 13-16, 73-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîfîn* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1996, I, 24-27; Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylâ, *Naşbü'r-râye*, Kalkûta 1357, M. Zâhid Kevserî'nin girişi, I, 29-32, 37-41; Safedî, *el-Vâfi*, II, 332-334; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 122-125; Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Mısır 1954, s. 16-17; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1424, 1669; Muhammed ed-Desûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve eşeruhü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Katar 1987; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, III, 212; X, 385; a.mlf., *Mecmû'atü resâ'il*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ihyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 16-20; Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebir* (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-şâgîr* içinde), Beyrut 1406/1986, s. 12-13, 17-18, 33, 46, 67, 186-187; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Kahire 1964, II, 180-182, 203-204; Sezgin, *GAS*, I, 421-433; a.e. (Ar.), III, 55, 58, 64-67, 72-78; M. Zâhid Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, Humus 1388/1969, s. 3-11, 14-39, 58-67, 70; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1986, s. 50-51, 53, 55, 239, 310; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 19-26, 57, 60, 153; a.mlf., "Haneî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21, 24; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Nâbigatü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1994; Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi* (trc. Haluk Songur), İstanbul 1999, s. 25, 37, 47-48, 53 vd., 256; Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı* (doktora tezi, 2003), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Muhammed Hamîdullah, "Ölümünün 1200'üncü Yıldönümünde Şarh-

man'ın Muasır: İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî" (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), *İslâm Medeniyeti*, II/20, İstanbul 1969, s. 5-10; a.mlf., "Profesör Majid Khadduri'nin İslâm Devletler Hukuku (Şeybânî'nin Siyer'i)" (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), a.e., s. 24, 26, 29; a.mlf., "İmâm Muhammed The Great Muslim Jurist", a.e., s. 54-55, 57; "İmâm Muhammed Şeybânî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserleri", a.e., s. 45-49; W. Heffening, "Şeybânî", *İA*, XI, 450; E. Chaumont, "al-Şhaybânî", *EP* (İng.), IX, 392-394.

AYDIN TAŞ

Hadisteki Yeri. Şeybânî'nin hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımı, mensup olduğu düşünce çevresinin hadis anlayışı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan aldığı fıkıh bilgileri yanında İbn Cüreyc, İbn Ebû Arûbe, Evzâi, Süfyân es-Sevrî, Rebî b. Sabîh, Şu'be b. Haccâc, İbn Ebû Zî'b, Mâlik b. Enes, Abdullâh b. Mübârek ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis tahsil etmesi ona geniş birikim kazandırmıştır. Özellikle Medine'de kaldığı üç yıl boyunca Mâlik'ten *el-Muvaţta'*ı okumuş, 700 civarında hadisi semâ yoluyla kendisinden bizzat almış, diğer Medinelî âlimlerden ve oraya gelen muhaddislerden faydalanmıştır. Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin fikhini tedvin ederken Bağdat'ta verdiği hadis ve fıkıh derslerinde hocasının görüşleriyle Medine ehlinin görüşlerini karşılaştırmış, özellikle Mâlik'in *el-Muvaţta'*ı üzerinden gerçekleştireli bu mukayeseli derslere talebeleri yoğun ilgi göstermiştir (Hatîb, II, 173). Şeybânî'den hadis nakledenlerin sayısı diğer büyük muhaddislere göre daha azdır; bunun sebebi, onun esas sahasının fıkıh olmasından kaynaklandığı kadar ehl-i re'y ile ehl-i hadis arasında ortaya çıkan ihtilâfla da ilgilidir. Şeybânî de bazı Haneî imam-ları gibi ehl-i hadis mensuplarıncâ re'ycilikle itham edildiği için rivayetlerinin sonraki hadis kaynaklarında yer almaması yahut bazı hadisçilerin onun hakkında söylediği ileri sürülen "kezzâb, Cehmiyye mensubu, zayıf ve hadis muhalifi" gibi suçlamalar bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak Şeybânî hakkında bu ifadeleri kullandığı nakledilen Yahyâ b. Maîn'in ondan hem hadis almış olması hem de onun *el-Câmi'u's-şâgîr* adlı eserini yazması ve yine onun için sika râvileri de gösteren "leyse bi-şey" ifadesini kullanması (Yahyâ b. Maîn, III, 364) bu gibi ithamların nisbetinde şüphe uyandırmaktadır. Şeybânî için "sadûk" diyen Ali b. Medîni, Haneîler'e karşı taassubuyla bilindiği halde Şeybânî'ye karşı sika hadis hâfızları arasında sayan Dâ-

rekutnî (Hatîb, II, 181; Zeylâ, I, 408-409), onu "ilim ve fıkıh deryası, allâme, fakihu'l-İrâk" sıfatlarıyla zikreden Zehebî gibi âlimlerin değerlendirmeleri dikkate alındığında Şeybânî'nin hadis ilminde sika olduğu söylenebilir.

Şeybânî tarikiyle gelen rivayetler *Kütüb-i Sitte*'de yer almasa da onun hadise büyük önem veren bir ehl-i re'y mensubu olması ve ehl-i hadisın merkezi konumundaki Medine'nin fikhini iyi bilmesi Şâfiî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Yahyâ b. Sâlih ve Vâkıdî gibi birçok kişiyi kendisinden hadis öğrenmeye ve eserlerinde rivayetlerine yer vermeye sevk etmiştir. İmâm Mâlik'in öğrencisi Esed b. Furât, Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden olan *el-Esedîyye*'yi kaleme almadan önce hocasının tavsiyesiyle Şeybânî'den hadis ve fıkıh okumuştur. Şeybânî'nin hadisi ve fikhî bir araya getiren kişiliği çağdaşları ve öğrencileri üzerinde etkili olmuş, kendi mezhebinin tedvin ettiği gibi Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin teşekkülüne de katkı sağlamıştır.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin ic-tihad usulünde de hadis ve sünnet Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağıdır. Şeybânî bilgi kaynaklarını Allah'ın kitabı, Resûlullah'ın me'sûr sünneti, sahâbenin icmâi, fakihlerin icmâi ve "bunlara benzeyenlerdeki ilim" diye açıklamıştır. İbn Abdülber en-Nemerî'ye göre buradaki "benzeyen" ifadesi "kıyas" anlamına gelmektedir (*Câmi'u beyânî'l-ilm*, II, 26). Şeybânî'nin sünneti "me'sûr" diye niteleyerek onun rivayet yoluyla elde edilen bilgi olduğuna işaret etmesi önemlidir. Bu durumda ona göre sünnet, kaynağı ihtilâflı olan veya kesin biçimde tesbit edilemeyen yerleşik uygulamalardan ziyade Hz. Peygamber'den ve ashâbindan rivayet yoluyla gelen naklî bilgilerden ibarettir. Özellikle *el-Hüccetü 'alâ ehli'l-Medîne*'de Şeybânî'nin ortaya koyduğu görüş ve davranışlar ve amel-i ehl-i Medine'ye yönelttiği ciddi eleştiriler bu hususu teyit etmektedir. Sünnetin hadisler vasıtasıyla elde edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle amel kavramını eleştirmesi, sonraki dönemlerde İmâm Şâfiî'ye nisbet edilerek anılan hadis anlayışının yolunu açmış ve belki de ona ilham kaynağı olmuştur.

Şeybânî'nin hadis ve sünnete yaklaşımında, özellikle II. (VIII.) yüzyılda görülen yoğun tasnif faaliyetleri ve bu arada kendilerinden hadis rivayet ettiği hocaların hemen hepsinin ilk musannifler arasında yer alması da belirleyici olmuştur. Ebû Hanîfe'-